

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).260-265](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).260-265)

Лідія ГНАТЮК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-8318-3900

e-mail: l.hnatiuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ЛІТУРГІЙНІ ТЕКСТИ XVII СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СПЕЦИФІКИ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СПІВУ

Рецензія на:

Воскресні богослужіння київського Октоїха 1629 року (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.) / упор. М. Качмар, Ю. Осінчук, відп. ред. Ю. Ясіновський. Київ : Горобець, 2025. 312 с. (Серія “Історія української музики: джерела”, вип. 33)

Понад чотири століття тому Мелетій Смотрицький у своїй відомій “Граматиці” (Єв’є, 1619 р.) здійснив остаточну кодифікацію церковнослов’янської мови, якою послуговувалися в Україні. Іван Огієнко, Іван Гальчук, Василь Німчук, Віктор Мойсієнко та інші дослідники вже звертали увагу на відмінності між церковнослов’янською мовою української редакції та церковнослов’янською мовою російської редакції. Проте в історії функціонування і розвитку церковнослов’янської мови в Україні періоду XVII–XVIII ст. є ще чимало не до кінця з’ясованих питань, які потребують ґрунтовного висвітлення.

Для лінгвістів, які досліджують особливості церковнослов’янської мови української редакції, а також для літургістів, мистецтвознавців, істориків церкви важливою подією стало видання “Воскресних богослужінь київського Октоїха 1629 року (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.)” (Київ, 2025). Структура рецензованого видання логічна і добре продумана. Вміщені на його початку дослідження фахівців різних галузей – Марії Качмар, Наталії Бондар, Юрія

Осінчука – допомагають читачеві усвідомити значущість визначної пам'ятки української культури – Октоїха 1629 року. У своїй передмові (с. 10–20) Марія Качмар переконливо показала, чому церковні стародруки XVII ст., наголоси яких засвідчують українську (київську) вимову давніх богослужбових текстів, є важливими пам'ятками літургійної практики. Октоїх – одна з найуживаніших у богослужінні книг, адже “його репертуар виконується шість разів у повному церковному році і підпорядкований системі восьми гласів, тобто музично-співному озвученню текстів” (с. 16). Марія Качмар ознайомила також читачів з нотованими піснеспівами видання (с. 34–37).

Наталія Бондар ґрунтовно висвітлила місце Київського Октоїха друку Спиридона Соболя 1629 року серед інших українських стародруків у контексті кириличних видань Октоїхів XV–XVIII ст. із проєкцією на традиції Київської митрополії (с. 28).

Дослідження Юрія Осінчука про мовні особливості текстів Октоїха 1629 року (с. 29–33) підтверджує, що в церковно-слов'янській мові української редакції наявні риси, властиві тогочасній живомовній українській практиці.

Наведені у книзі список стародруків та нотних джерел і бібліографія (с. 38–43) свідчать про потужне наукове підґрунтя рецензованого видання. Його органічною частиною є піснеспіви вечірні та утрєні з українських нотованих ірмологіонів XVII–XVIII ст. (с. 279–296), інципітарій слов'яно-грецьких текстів, який уклали Іван Міщенко і Максим Тимо (с. 297–306), а також додаток – словник поширених слів під титлами (с. 307–311).

Тексти воскресних богослужінь вечірні та утрєні, які репрезентують церковнослов'янську мову української редакції, поглиблюють уявлення мовознавців про стан і специфіку церковної богослужбової мови XVII ст. на українських землях. Надзвичайно важливим свідченням того, що це пам'ятка церковнослов'янської мови української редакції, є проставлений у виданні наголос, який відтворює наголос оригіналу-стародруку. Оскільки йдеться про презентацію широкому колу українських гуманітаріїв літургійних текстів, то надзвичайно важливе осмислення специфіки їх вимови, зокрема і їхніх акцентуаційних особливостей.

Свого часу Іван Огієнко показав велику відмінність у наголошуванні богослужбових текстів в Україні та Росії на прикладі зіставлення “Службника” 1604 р., що вийшов у Стрядинській друкарні (якою тоді керував Памво Беринда) у Галичині, та “Службника” 1656 р., виданого в Москві. Дослідник стверджував, що – з огляду на велику консервативність церковної вимови – у “Службнику” 1604 р. “перед нами вимова перших віків християнства на Україні, може, ще віку десь XII–XIII, а то й давніше” [Огієнко, 1926, с. 5]. Прикметним є те, що, за спостереженням видатного мовознавця і церковного діяча, київські видання “Службників” 1620 і 1629 рр. мають ті самі наголоси, що й “Службник” 1604 р. [Огієнко, 1926, с. 5], що спричинило поширення цих наголосів по Україні.

Ми послідовно перевірили висновки Івана Огієнка на матеріалі інших богослужбових книг, виданих у друкарнях Києва, Львова, Вільна, Єв’є та Москви, а також “Граматику” Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького та лексикографічних праць XVII ст. [Гнатюк, 2018].

Після виходу 2025 року “Воскресних богослужінь Київського октоїха 1629 року” нам випала нагода ще раз переконатися у слушності зроблених раніше висновків, водночас деякі акцентуаційні риси тексту пам’ятки спонукали нас до роздумів.

За спостереженням Івана Огієнка, однією з прикметних особливостей іменних частини мови (а також прислівника *легко*) в українській редакції церковнослов’янської мови було те, що вони мали переважно кореневий наголос (за винятками *законъ*, *на́родъ*, де наголос падає на префікс), який зберігали і при відмінюванні, на відміну від російської редакції:

Такий кореневий наголос іменних частин мови, а також прислівників засвідчено й у воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року, зокрема іменників: [моа] бо́лѣзни, [разрѣши́шася] бо́лѣзни, бо́лѣзней (водночас іноді – бо́лѣзни [смертныа]); бы́тїе, [от] небы́тїа; [прегражде́ніе] вра́жды; вра́га, вра́га, вра́гъ; вра́та; [ко] вра́чевствѣ, вра́ча, вра́чъ; е́стество, е́стества, е́стествѣ, е́стествомъ (зрідка – і е́стество, е́стествѣ); жи́лище; за́конъ; пло́да, пло́дѣвъ і е́стество, е́стествѣ); жи́лище; за́конъ; пло́да, пло́дѣвъ зе́мныхъ (водночас трапляється і пло́да [чре́внѣго]; [свое́го]

раба; сѣщество; твѣрецъ; ꙗзыка, ꙗзыки, во ꙗзыки; хвала, цвѣты та ін.; прикметників і порядкових числівників: днѣвнаго; зѣмнаа, зѣмноє, зѣмныа, зѣмнымъ, зѣмныхъ; зѣвнаго [скрѣжета]; морскій [звѣръ], морскю [стѣзю], [волною] морскою; полѣзныхъ; втѣрин, втѣрын тощо. У деяких прислівниках також засвідчено кореневий наголос: лѣгко, спѣрва, вѣзде тощо.

Відомо, що українська і російська церковна вимова відрізнялися також наголошуванням суфікса *-ѣнн*, *-анн* у прикметниках, дієприкметниках і похідних від них прислівниках. Послідовне наголошування суфікса *-ѣнн* Іван Огієнко помітив ще в “Адельфотесі”: *благодѣнствѣнный, двѣнствѣнный, дѣнствѣнный, єдинствѣнный, клятвѣнный, явствѣнно, множествѣнный* [Огієнко, 1952, с. 43], а також у “Стратинському Служебнику” 1604 р. (на відміну від російської вимови, де наголос падав на корінь).

У воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року в прикметниках, дієприкметниках і похідних прислівниках послідовно наголошено суфікс: *бѣзчислѣнное, бѣзчислѣнныхъ* (в окремих випадках – *бѣзчислѣннѣю*); *божѣственный, прѣбожѣственный, божѣственнаго, божѣственною, божѣственное* та ін.; *вѣществѣнна, невѣществѣнны, невѣществѣннымъ; дѣвствѣнный [сосѣдъ], дѣвствѣнное [чрѣво]; єдинствѣннаго; єстѣственнаго, єстѣственномѣ, єстѣственнѣю, єстѣственное; мѣртвѣнное; неуписанный, озоблѣннымъ, помазанна, прѣпрославленный, свѣзанный, сѣществѣнными* та ін. Похідні від прикметників і дієприкметників прислівники також мають наголошений суфікс: *єстѣствѣно, благадѣрствѣнно, насаждѣнно* та ін.

За спостереженням Івана Огієнка, у дієсловах на *-ати* в українській редакції церковнослов'янської мови, на відміну від російської редакції, наголос зазвичай падав на суфікс *-а*, у дієсловах на *-овати* – також на *-а* (у російській редакції – на корені), у дієсловах на *-ити* – на суфікс *-и* (у російській редакції – на корені): *глаголати, дѣлати, миловати, шѣствовати, исправити, славити* [Огієнко 1926, с. 13–14, 17–28]. Цю особливість вимови церковнослов'янських текстів в Україні підтверджують і тексти Київського октоїха 1629 року: *блѣговѣствовашѣ, вѣровавшѣ, глѣати*,

гласѣ, державѣствовати, исповѣдающе, насытитисѧ, пришествовавъ, помловати, проповѣдати, проповѣда, проповѣдаша, проповѣдаста, плавающаго, слыша, цѣртовати, шествовати та ін. Наголос у формах дієслова **творити** у воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року проставлено відповідно до особливостей української редакції: [хс] **твѣритъ; твѣрита** та ін.

У воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року послідовно засвідчено займенникові наголоси, притаманні українській редакції церковнослов'янської мови: **моєго, свого, твого, моємъ, твоемъ, своемъ, ѿ него** та ін., хоча в окремих випадках наголошено флексію.

Отже, воскресні богослужіння Київського октоїха 1629 року відбивають широку палітру акцентуаційних особливостей української редакції церковнослов'янської мови. Це наголошування є органічним компонентом цілісної системи, яку засвідчили також граматики, словники і богослужбові тексти XVII ст. Неповторний орфоепічний малюнок, який намагалися виправити в Москві, був надзвичайно важливим маркером української редакції церковнослов'янської мови.

З огляду на сказане вище стає зрозумілим, чому рецензована праця стане у великій пригоді фахівцям з історії церковної музики, музикознавцям, а також сучасним виконавцям цих текстів (і в богослужбовій практиці, і в процесі концертного виконання), адже надзвичайно важливим є збереження української (київської) вимови давніх літургійних текстів XVII ст., на чому слушно наголошує в передмові до рецензованого видання Марія Качмар (с. 10–20).

“Воскресні богослужіння київського Октоїха 1629 року (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.)”, які гарно видало відоме видавництво “Горобець”, є вагомим внеском в осмислення українцями надбань нашої духовної культури, ширше – особливостей національної ідентичності, у поглиблення лінгвістичних знань про специфіку церковнослов'янської мови української редакції, у розуміння традицій музично-співного озвучення давніх літургійних текстів. Це видання сприятиме відродженню традицій українського

церковного пісенспіву, а також уможливить майбутні дослідження мовознавців, мистецтвознавців, літургістів, істориків церкви та інших фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гнатюк, Л. П. (2018). Церковнослов'янська мова в східнослов'янському лінгвокультурному просторі XVI–XVII ст.: акцентуаційні особливості редакцій. *Слов'янські обрії*, 9, 19–29.

Огієнко, І. (1952) *Український літературний наголос*. The Christian Press.

Огієнко, І. (1926). *Український наголос на початку XVII віку*. ЧСВВ.

REFERENCES

Hnatiuk, L. P. (2018). Church Slavonic in the East Slavic linguocultural space of the 16th–17th centuries: Accentuation features of the recensions. *Slovianski obrii*, 9, 19–29 [in Ukrainian].

Ohiienko, I. (1952). *Ukrainian literary accentuation*. *Ukrainian literary accent*. The Christian Press [in Ukrainian].

Ohiienko, I. (1926). *Ukrainian accentuation at the beginning of the 17th century*. ChSVV [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 05.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 10.05.26

Lidiia HNATIUK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-8318-3900

e-mail: l.hnatiuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LITURGICAL TEXTS OF THE 17TH CENTURY AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE LANGUAGE SPECIFICITY OF UKRAINIAN CHURCH SINGING

Review of:

Sunday services of the Kyiv Oktoikh of 1629 (supplemented with texts of hymns from Ukrainian sources of the 17th–18th centuries) / ed. M. Kachmar, Yu. Osinchuk, ed. Yu. Yasinovsky. Kyiv : Gorobets, 2025. 312 p. (Series "History of Ukrainian Music: Sources", issue 33)